

**ПРОСТОРОВЕ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИМИ АКТИВАМИ –
ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЕКТУ І
ЙОГО БЕЗПЕКИ**

**SPACE MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCE ASSETS – PREVENTION OF
DEVELOPMENT OF A NATIONAL STATE PROJECT AND ITS SAFETY**

Вікторія МИКИТЕНКО,
доктор економічних наук,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України», Київ

Victoriia MYKYTENKO,
Doctor of Economic Sciences,
Public Institution «Institute of Environmental
Economics and Sustainable Development of
the National Academy of Sciences of
Ukraine», Kyiv

Розкрито базові елементи національної безпеки особи, суспільства і держави, які слід ураховувати у процесі розроблення та реалізації у практиці управління доктрин і стратегій сталого розвитку. Визначено комплекс потенційно-факторних детермінант і мотиваційних чинників деволюційного розвитку національної соціально-економічної системи на нинішньому етапі її функціонування. Виконано світоглядно-методологічне обґрунтування специфічності сучасних процесів державного розвитку України за її ключовими метапросторами. Здійснено формалізацію взаємозв'язку та взаємозалежності просторового управління природно-ресурсними активами за шістьма площинами: ідеологічною, політичною, духовно-моральною та політико-ідеологічною, інституціональною, ціннісно-світоглядною, метаконцептуальною.

Ключові слова: просторове управління, природно-ресурсні активи, державотворчий проект, безпека.

The basic elements of the national security of the individual, society and the state that are to be taken into account in the development and implementation of the practice of the management of doctrines and strategies for sustainable development are revealed. The complex of potential factor determinants and motivational factors of de-evolutionary development of the national socio-economic system at the present stage of its functioning are determined. The methodological substantiation of the specificity of modern processes of state development of Ukraine on its key meta-spaces is accomplished. The formalization of the interconnection and interdependence of spatial management of natural resource assets has been made on six planes: ideological; political; spiritual-moral and politico-ideological; institutional; value-ideological; the goal is conceptual.

Key words: spatial management, natural resource assets, state-building project, security.

Постановка проблеми. Розглядаючи в історичній ретроспективі проблематику взаємодії та взаємозв'язку системи просторового управління природно-ресурсними активами і суспільства в Україні в контексті науково-теоретичної думки та економічної практики, слід зазначити, що вона пов'язана з перебудовою основ громадянського суспільства та державної управлінської системи. Формування громадянського суспільства і цивілізованої держави передбачає безпеку особи в системі сталого розвитку; реальні можливості не лише гарантування, але й забезпечення її прав і свобод як з боку держави, влади і суспільства, так і міжнародних та міждержавних інституцій. З огляду на

теперішню нестабільність українського суспільства та його глобальних трансформацій саме раціоналізації просторового управління природно-ресурсними активами в контексті гарантування безпеки особи (*human security*) слід відводити особливе місце у структурі національних цінностей та пріоритетів. Згідно з положеннями теорії мотивації (А. Маслоу), що визначає ієрархією потреб, безпека особи стосовно вільного доступу до національного природно-ресурсного потенціалу поряд із фізіологічними потребами є однією із головних умов сталого життєзабезпечення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Нині безпека особи, за визначенням провідних зарубіжних і вітчизняних науковців й експертного

середовища [1–6], передбачає як захист кожної людини при збереженні національного природно-ресурсного потенціалу, так і досягнення безпечного виживання людства загалом і нації зокрема. За цих умов особливого значення набуває узагальнення набутого іншими державами досвіду щодо гарантування безпеки шляхом розбудови інноваційної системи просторового управління природно-ресурсними активами та втілення її у вітчизняні практики державотворчого процесу.

Мета статті полягає у проєктивному визначенні ймовірних змін та зрушень у розвитку національного державотворчого проєкту і підвищенні рівня його безпеки внаслідок запровадження в Україні сучасної

системи просторового управління природно-ресурсними активами.

Виклад основного матеріалу. Гарантування безпеки особи, суспільства та держави має стати абсолютним пріоритетом, стратегічною метою і тактичним завданням органів державної влади всіх рівнів у вирішенні питання забезпечення політичної та соціально-економічної стабільності за умови повного перезаснування й оновлення владної вертикалі в Україні. Слід звернути увагу на загальновідомі критерії раціоналізації освоєння природно-ресурсного активу – ключового елементу гарантування безпеки особи і нації, які є визнаними та впроваджуються у життя в цивілізованих державах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Базові елементи безпеки особи, суспільства і держави, які мають враховуватися при розробленні та реалізації стратегії сталого розвитку*

Сфера безпеки	Загально визнані елементи безпеки
Економічна	Гарантування матеріальних умов розвитку особи. Для України найбільш нагальним завданням є раціоналізація освоєння природно-ресурсного та нарощення масштабів промислового потенціалу і не менш актуальним – мінімізація рівнів безробіття
Продовольча	Забезпечення достатньої кількості харчів. Максимальне збереження фонду українських чорноземів, відновлення темпів сільськогосподарської діяльності й підвищення її ефективності в усіх регіонах
Медико-соціальна	Мінімізація шкідливих екологічних чинників, забезпечення вільного доступу до медичної допомоги, особливо в сільській місцевості, з метою унеможливлення подальшої депопуляції корінного населення України та призупинення хвилі масових міграційних процесів
Людини	Захист від тортур, війни (терористичних подій), кримінальних загроз, поширення наркотиків тощо, забезпечення принципу невідворотності покарання за злочини проти людяності з огляду на перебіг внутрішніх суспільно-політичних процесів
Співтовариств	Збереження традиційних культур та етнічних груп тощо, необхідність забезпечення мультикультуралізму в ідентичному українському національному соціогуманітарному просторі в усіх регіонах держави
Політична	Достатні політичні права і відсутність політичного гноблення, забезпечення права на відкритий суспільний діалог з усіма гілками державного управління – між владою (державою), громадянами (суспільством) та бізнес-середовищем
Нації	Сталий розвиток держави та її регіонів, регенерація масштабів як стратегічного потенціалу України загалом, так і природно-ресурсного зокрема

* Джерело: систематизовано автором за даними [7].

Зокрема, у доповіді «Програми ООН з розвитку» [7] виокремлено сім елементів безпеки, які є базовими та обов'язковими при обґрунтуванні національних пріоритетів (цінностей) у державних системах управління. Упровадження їх у суспільно-політичному, соціально-економічному та гуманітарному вимірі життєвого простору здатне гарантувати сталий розвиток країни навіть на тлі ресурсних обмежень, адже саме через безпеку громадяни спроможні

використати й усі інші можливості на життя, свободу і самореалізацію. Безпека передбачає не лише фізичний захист, а й працевлаштування, гарантування гідних умов для повноцінного життя. Завдання влади полягає в гарантуванні безпеки особи, суспільства і держави шляхом усунення реальних і потенційних загроз; здійснення соціально-економічних трансформацій за людиноцентричною моделлю, характерною для країн, що обрали демократичний шлях та

стали соціально орієнтованими за змістом і формою. У цьому контексті не повинно бути місця короткочасним економічним зискам, політичним або ідеологічним вигодам (наприклад, неузаконене видобування бурштину та експортування деревини, здійснення нехарактерної сільськогосподарської діяльності тощо).

При цьому притаманні українському менталітетові такі характерні риси, як повільність й обережність, за умови реалізації окресленої вище моделі (у випадку психологічного затягування) можуть призвести не лише до втрати легітимності державності, а й незалежності країни. Тому виникає запитання: *чому за 27 років незалежності саме ці загальновідомі*

принципи гарантування безпеки не впроваджені в політичних, соціально-економічних, ідеологічних та гуманітарних практиках вітчизняного державотворення? Як відомо, розвиток суспільно-політичних процесів завжди характеризувався високим динамізмом і розширенням спектра непарламентських форм та методів боротьби, проведенням різноманітних вуличних акцій і маршів. Відповідь на це запитання полягає в розумінні п'яти факторів сучасного етапу загальноекономічного і суспільно-політичного розвитку, котрі розмежовано за пріоритетністю в контексті переходу держави до сталого розвитку (табл. 2), а також особливих вимірів (метапросторів) державного розвитку (табл. 3).

Таблиця 2

Потенційно-факторні детермінанти й мотиваційні чинники деволюційного розвитку національної соціально-економічної системи*

Пріоритет	Сутність деструктивного чинника
I	Сучасна Україна, як і вся національна політика, – це арена колосального перерозподілу вкраденої народної власності та безпрецедентного розбазарювання і знищення природно-ресурсного потенціалу держави, яких, без перебільшення, не знала світова історія
II	Фактичне домінування серед політичних еліт примітивного привласнюючого господарювання будь-якого виду національного багатства (збиральництва)
III	Державний бандитизм, адже весь тягар утримання видатків держави несуть зубожілі громадяни, а не так звана еліта, яка привласнила загальнонаціональне добро (матеріальні й нематеріальні активи), має вільний доступ до природних ресурсів
IV	Тотальна руйнація каналів комунікативних зв'язків між владою і громадянами внаслідок відсутності консолідуючої та стабілізуючої загальнонаціональної ідеї і стратегії, дієвої політичної сили, яка б користувалася беззастережним визнанням електорату і спроможна об'єднати населення навколо реалізації Стратегії сталого розвитку
V	Стрімке формування доволі спотвореного типу політичної культури і суспільної поведінки, який не визнає й не сприймає серйозного й системного суспільного аналізу та об'єктивних наукових аргументів щодо нагальності розробки нової системи просторового управління природно-ресурсними активами

* Джерело: систематизовано автором.

Їх інформаційно-аналітичний і методологічний системний аналіз підтверджує, *що впродовж років українського державотворення очевидні різні за змістом політика і політики. Одні проголошували і не дотримувались обов'язків та честі, інші – сіяли розчарування та зраду. Є також і ті, хто розглядає країну як бізнес-проект, і такі, хто перетворився з носіїв державної влади у слухняних виконавців чужої політичної та економічної волі* [2, 6].

Виходячи із зазначеного, можна констатувати, по-перше, що українська

політична еліта дискредитувала себе і повинна відійти в історію, оскільки не відповідає ні інтелектуальному, ні професійному, ні освітньому, ні когнітивно-інформаційному рівню суспільної свідомості та першочерговим потребам й інтересам (зокрема, у природно-ресурсній сфері). Внаслідок цього Україна втратила економічну та політичну самостійність, скочуючись до стану напівколоніального утворення у форматі легалізованого в той чи інший спосіб жорсткого контуру зовнішнього державного управління.

Світоглядно-методологічне обґрунтування специфічності процесів державного розвитку сучасної України за її ключовими метапросторами*

Метапростір	Особливості трансформації державотворчого процесу
I. Ідеологічний	Розкриває стратегічне нерозуміння глибинних суспільних, економічних та природно-господарських процесів у вищих ланках державного менеджменту. Більшість державних діячів і політиків із різних обставин не мають власного бачення розвитку держави та її стратегічного потенціалу на довгострокову перспективу і не бажають мати базової ідеології, яка б структурувала внутрішньо-економічні й міжпартійні відносини
II. Політичний	Посилення боротьби представників еліт за капіталізацію своїх дивідендів у державній владі, отриманих під час виборчих процесів, перетворення їх у можливості щодо безкарного розкрадання загальнонаціонального багатства і грабування природно-ресурсного активу, доводячи народ до зубожіння. Боротьба вітчизняних фінансово-промислових груп і політичних угруповань навколо постаті першої особи держави, неспроможність визначити систему керівництва та модель державного устрою, ігнорування соціально-економічних проблем і політична безвідповідальність набули характеру нагромадження невизначеностей, що призвело до втрати державою провідної ролі та організуючого впливу на процеси освоєння природно-ресурсного активу
III. Духовно-моральний та політико-ідеологічний	Духовно-моральна та політико-ідеологічна криза сучасного державотворчого проекту під назвою «Україна – пострадянської доби», де не враховано мегатренди розвитку нинішньої світогосподарської системи. Така ситуація здатна призвести до непередбачуваних наслідків – не лише руйнації основ української державності та стратегічного потенціалу, але й остаточного їх знищення. Криза розвитку цього проекту відбулася не тому, що він неправильний чи не потрібний для нації, а тому, що його виконавці на загальнодержавному рівні не відповідають суспільним викликам, очікуванням та вимогам часу [2]
IV. Інституціональний	Пов'язується із втратою як засад, так і функцій держави й державності в контексті збереження національного природно-ресурсного потенціалу. Позбувшись повноцінних ознак, інституції перетворилися на організації з «викачування» ресурсів. Як наслідок, Україна втратила контроль над своєю територією, спроможність підтримувати й гарантувати безпеку; повноцінно виконувати внутрішні й зовнішні функції, притаманні державі, тобто потрапила до категорії занепадаючих країн (що підтверджують міжнародні рейтинги недієздатності інституцій та крихкості держави), а також втрачає природно-ресурсний потенціал
V. Ціннісно-світоглядний	Ціннісно-світоглядне розшарування суспільства, втрата духовних і моральних орієнтирів (у т. ч. щодо освоєння стратегічного потенціалу та раціоналізації використання природно-ресурсних активів). Відсутність єдності у різних позиціях політичних і фінансово-економічних еліт щодо реалізації стратегічних напрямів розвитку, подальша політизація цих питань (шляхом інспірування ідей місцевого і регіонального сепаратизму, які озвучуються окремими представниками місцевої і регіональної суспільної думки, лідерами політичних сил та рухів) сприяють формуванню комплексу стійких ризиків (зокрема, щодо освоєння природно-ресурсного активу)
VI. Концептуальний	Відсутність науково обґрунтованих і виважених концептуальних моделей державотворення, просторового управління, оцінки/прогнозування національного багатства тощо. Логіка провідних суб'єктів державотворчих процесів, яка була ще на початковому етапі становлення держави, трансформувалася у вимушені (залежно від обставин) політичні імпровізації, спричинені викривленими ідеологічними уподобаннями та приватними фінансово-економічними інтересами. Як наслідок, усталені цивілізовані механізми неконфліктної ротації державно-політичних еліт і співпраці між ними у до- і поствиборчий період (які довели життєздатність у країнах зрілої демократії) втратили дієвість, порушуючи синергію дій гілок влади і відповідність державної політики стану й очікуванням суспільства

По-друге, очікується загострення політичних взаємовідносин еліт, які мають різновекторні політичні та фінансово-економічні інтереси. У владних структурах прогнозується виникнення так званого адміністративного ринку: регіони та численні адміністративно-державні відомства й керівники, виходячи з виборчих потреб та уподобань, будуть самостійно визначати подальшу політичну, природно-ресурсну та економічну поведінку в регіоні й державі. Вказане потребує кардинального перегляду відносин центрального і місцевого бюджетів, доки ще місцеві громади взагалі не відмовилися фінансувати центральну владу як таку, що є загальнодержавною.

По-третє, процеси розмивання державного суверенітету відбуваються не лише за рахунок дії внутрішніх негативних чинників, але й інтернаціональних

(глобалізаційних) процесів. Що стосується здобутків, науковці їх оцінюють як мізерні, крім невеликої групи людей, які задоволені результатами державного розвитку та володіють 85,0 % національного багатства. Населення ж платить занадто високу ціну за такі примарні явища, як сучасна демократія, права людини, плюралізм, свобода, вільний доступ до природних ресурсів, адже ці поняття, що є лозунговими гаслами політичної еліти, спалпуючі та дискредитовані. Для населення вони ототожнюються з бідністю, злиднями і стрімким зубожінням.

Саме тому об'єктами локалізації зусиль суб'єктів державного управління слід вважати шість метапросторів перебудови державотворчого проекту (рис.).

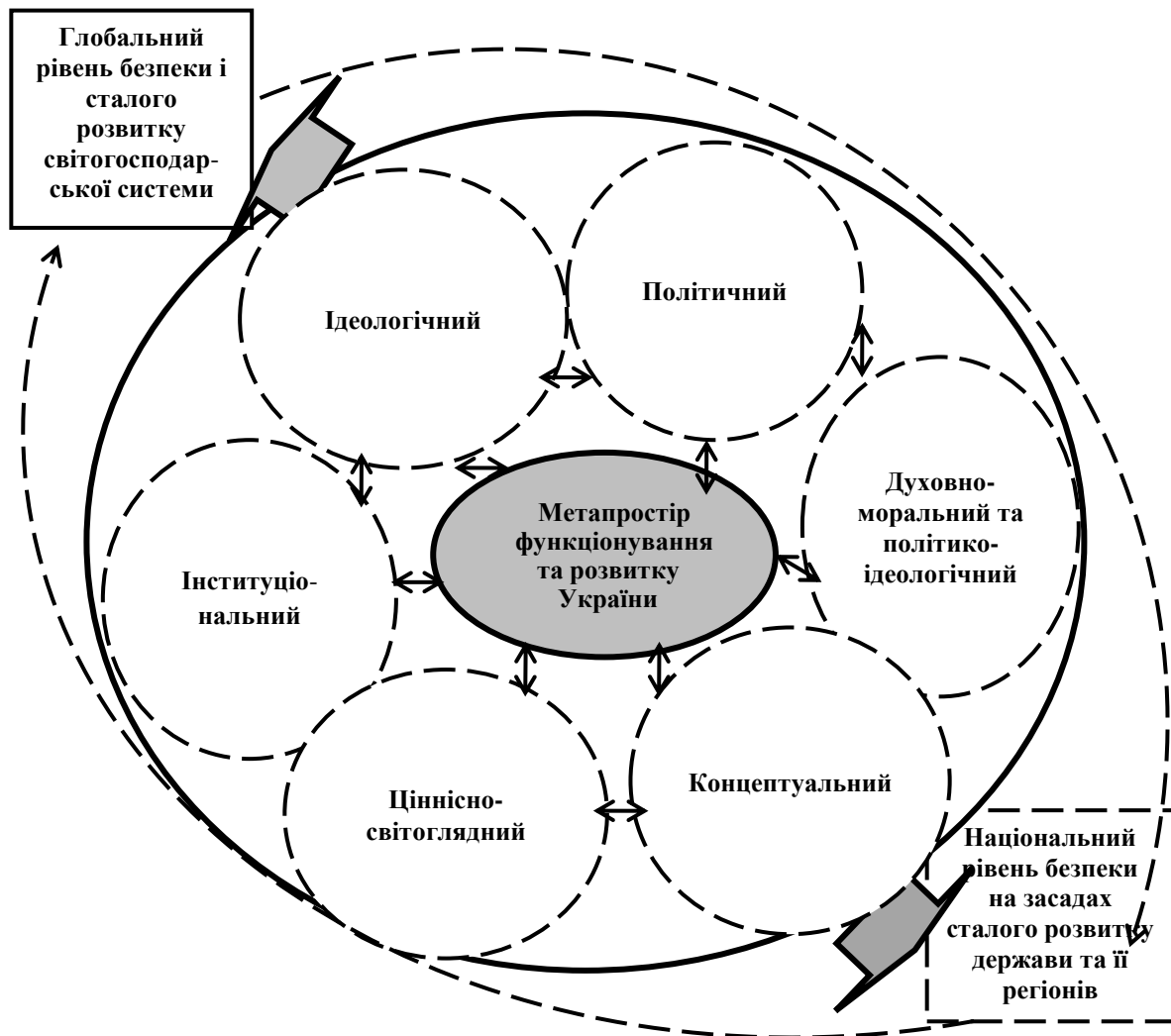

Рис. Конститутивно-ключові метапростори державного розвитку на сучасному етапі освоєння природно-ресурсного активу України

Україна на шляху державотворчого процесу стикається з традиційною ситуацією, що пов'язується із ціннісно-світоглядним розшарування українського соціуму і, як наслідок, відсутністю національної єдності та порозуміння, утратою духовних орієнтирів, стійких підвалин державності й державотворення. Суспільство не є консолідованим щодо розуміння власного природного багатства, історичного минулого та майбутнього, шляхів і механізмів його наближення. Боротьба ж за історичну пам'ять стала сферою накопичення політичного капіталу та отримання влади силами популістського характеру.

Негативні процеси розколу суспільства, які проявляються під час виборчих компаній, залишаються неподоланими у політичному й економічному ландшафті України. Джерелом підживлення відповідних ризиків є ціннісно-світоглядне розшарування суспільства, що обумовлюється культурно-історичними відмінностями в розвитку регіонів та різними масштабами їх стратегічного потенціалу (посилене впливом найгірших зразків масової культури, зубожінням населення). Наведене свідчить про те, що в українському суспільстві штучно організовано формування нової й неприйнятної соціально-економічної, природно-ресурсної та культурної парадигми, носієм якої є найбільш вразливі верстви (молодь).

У подальшому особливістю розвитку громадянських ініціатив, соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні ставатиме поява рухів, які не матимуть чіткої орієнтації, проте їх спрямована діяльність свідчитиме про розвиток громадянського суспільства й самоорганізацію населення для вдосконалення соціально-економічної ситуації в державі. Водночас суспільство перебуває у стані очікування не лише відкритого і чесного діалогу з владою щодо проблемних питань, але й конкретних зрозумілих дій з її боку, які б спиралися на довіру громадян та дозволили б регенерувати масштаби національного стратегічного потенціалу. Йдеться про дієвість державної влади, від якої і залежатиме формування свідомості та моделей розвитку, ефективність процесів нарощення стратегічного потенціалу та використання природно-ресурсних активів.

Висновки. Здійснивши заміну системи державного управління за пріоритетами

просторового розвитку, можливо змінити і ставлення та поведінку державних керманців. Водночас всеохоплююче протистояння гілок влади, підсилюване недостатньо чітким визначенням їх функцій та компетенцій, неодноразово призводило до системної кризи державного управління й функціонування національної економіки як, власне, цілісної держави. Суспільно-політична ситуація в різні часи та за різного керівництва кризово вибухала, сприяючи втраті суспільно-політичної та економічної стабільності, прогнозованості. Не випадково у сфері державного управління спостерігається дві суперечливі тенденції: внаслідок внесення необґрунтованих змін як до Основного Закону [2, 6], так і чинного законодавства розпочаті недостатньо пов'язані між собою реформи; збільшилась розбалансованість системи державного і місцевого управління: прийняття невиважених стратегічних рішень унаслідок неузгодженості дій та рішень різних гілок влади (їх так і не вдалося розподілити за ієрархічними рівнями, засадами та компетенціями). Тому діюча система не відповідає сучасним викликам і загрозам національним економічним інтересам та безпеці; стан розбалансованості системи просторового та безпекового управління характеризується як відверте державне безглуздя, оскільки не сприяє ефективному використанню сил і засобів безпекової сфери; перманентні конституційні зміни то послаблюють, то підсилюють позиції Президента України у внутрішній сфері. Така ситуація загострюється, адже ці проблеми переносяться на низовий рівень (місцеві держадміністрації, органи місцевого самоврядування), сприяючи управлінському хаосу, підсилюючи суспільне невдоволення, руйнуючи стратегічний потенціал, громадянський мир, злагоду і суспільно-політичний спокій. І на цьому фоні для України набувають актуальності проблеми перебудови організаційно-правових засад системи просторового управління природно-ресурсними активами.

Узагальнюючи обґрунтування і формат метапросторів національного державотворчого проекту, слід наголосити на необхідності впровадження процесно-замкненого циклу посилення взаємозв'язків між шістьма національними домінантами, що забезпечить ефективність використання природно-ресурсного активу, перехід

держави та її регіонів до сталого розвитку, стійкість і надійність функціонування національного господарства і, відповідно, національну безпеку. Тому об'єктами локалізації зусиль не лише соціуму, а й передусім суб'єктів державного управління мають бути суспільно-політичні, комунікаційні, інституціональні та інші аспекти перебудови метапростору функціонування України. Розуміння доцільності проведення таких системних заходів уже сформувалося в українському суспільстві, адже викривлена модель організації державного механізму стримує поступальний рух як у суспільних сферах, так і природно-ресурсному забезпеченні.

Список використаних джерел

1. Гошовська В.А. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: [монографія] / В.А. Гошовська; Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України. – К.: Корпорація, 2004. – 196 с.
2. Незалежна Україна в координатах сталого розвитку: [монографія] / [В.В. Микитенко, Ю.Б. Порохнявий, Д.О. Микитенко та ін.]. – К.: Міжнародний науково-технічний університет ім. академіка Юрія Бугая, 2018. – 1044 с.
3. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави: [монографія] / [О.М. Алимов, І.В. Драган, В.В. Микитенко та ін.]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 520 с.
4. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід: [монографія] / за ред. к.е.н., проф. Т.М. Кір'ян; Міністерство соціальної політики України; Національна академія наук України, Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення. – К., 2017. – 245 с.
5. Ситник Г.П. Актуальні питання підвищення ефективності державного управління у сфері національної безпеки України / Г.П. Ситник // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки: наук. журн. / за ред. Г.П. Ситника. – 2016. – № 3–4 (11–12). – С. 3–25.
6. Кармазіна М. Між історією та політикою: [монографія] / М. Кармазіна; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 560 с.
7. Програми ООН з розвитку: 1994 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1962>.

References

1. Hoshovs'ka, V.A. (2004). *Sotsial'na dominanta natsional'noi bezpeky: aktual'ni problem* [Social dominance of national security: actual problems]. Kyiv: Vydavnychyj Dim «Korporatsiia» [in Ukrainian].
2. Mykytenko, V.V., Porokhniavyy, Yu.B., Mykytenko, D.O., Shkarlet, S.M. et al. (2018) *Nezalezhna Ukraina v koordynatakh staloho rozvytku* [Independent Ukraine in the coordinates of sustainable development]. Kyiv: International Scientific and Technical University named after academician Yuriy Bugay [in Ukrainian].
3. Alymov, O.M., Drahan, I.V. & Mykytenko, V.V. et al. (2014). *Potentsial staloho rozvytku Ukrainy na shliakhu realizatsii intehratsijnoho vyboru derzhavy* [Potential of steady development of Ukraine is on the way of realization of integration choice of the state]. Kyiv: Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
4. Kir'ian, T.M. (2017). *Zajniatist', pratsia ta sotsial'nyj zakhyst naseleння: vitchyznians'kyi ta zarubizhnyj dosvid* [Employment, labor and social protection of the population: domestic and foreign experience]. Kyiv: Research Institute of Labor and Employment of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine and the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
5. Sytnyk H.P. (2016) *Aktual'ni pytannia pidvyschennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky Ukrainy* [Topical issues of increasing the efficiency of public administration in the sphere of national security of Ukraine]. *Naukovo-informatsijnyj visnyk Akademii natsional'noi bezpeky*. Kyiv: Academy of National Security of Ukraine. 3–4(11–12), 3–25 [in Ukrainian].
6. Karmazina, M. (2015). *Mizh istoriieiu ta politykoiu* [Between history and politics]. Kyiv: Institute of Political and Ethno national Studies named after. I. F. Kuras [in Ukrainian].
7. Prohramy OON z rozvytku: 1994 rik [UN Development Program: 1994]. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1962> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2019 року